KAPITEL 12

Gränsliv

Karin Widerberg

I HELA MITT liv har jag levt på gränsen, i ordets alla bemärkelser. Född i 1940-talets sista minut, är jag ingen riktig 40-talist. Och trots att jag började på universitet 1968, är jag ingen riktig -68 heller, till det var jag alltför ung – bara 19 år – och oerfaren. Sociologi var mitt första ämne, mitt första möte med universitetet och med vetenskaplig kunskapsproduktion. Frågan om jag är en riktig sociolog, och vad riktig sociologi är eller skulle kunna vara, har sen dess förföljt mig när jag kryssat ämnes-, traditions- och landsgränser. Att inte helt höra hemma varken i disciplinen eller i landet, upplevde jag länge som en personlig brist tills jag insåg att det var just denna positionering som tvingade fram både de reflexioner och den kreativitet som jag eftersträvade.

Det är den bild jag med min ”gränsblick” ser av svensk och norsk sociologi från 1970-talet fram till i dag som jag vill försöka teckna här. Syftet är – som alltid för oss sociologer som refleketerar över vår disciplin – att bidra till utvecklingen av morgondagens sociologi.

Från tradition till doxa

När jag började med sociologi, som mitt första universitetsämne 1968, så presenterades jag för grundstolparna i den sociologiska traditionen. Klassikerna (Durkheim, Weber m.fl.) såväl som skolbildningar (kritisk teori, fenomenologi m.m.) och olika metodiska angreppssätt (kvantitativa och kvalitativa metoder) lades fram. Det var en överväldigande mångfald av angreppssätt och begrepp, och för mig som färsk student var det svårt att se vad som knöt ihop det hela och gjorde det till en disciplin. Men jag fäste mig vid två ting, betoningen av begrepp som verktyg för förståelse och betoningen av att val av angreppssätt var kunskapsval. Med begreppens hjälp kunde jag se hur relationer blev till sociala mönster, och vice versa. Det jag hitintills

hade sökt i skönlitteraturen – bilder av olika sätt att leva och känna – och som jag där inbjudits att uppleva och identifiera mig med, blev i sociologin kategoriserat och begreppsfäst på ett sätt som gjorde att jag kunde förstå det jag tidigare bara hade upplevt eller känt. Upplevelser och känslor blev med andra ord till kunskap. Det var den möjligheten, att göra kunskap av erfarenheter, som gjorde mig till sociolog. Lika viktigt var dock att jag innanför disciplinen kunde välja angreppssätt som möjliggjorde erfarenhetsnära kunskapsutveckling; olika typer av kvalitativa metoder och analyser för att förstå hur erfarenheter görs och förstås.

Inspirerad av kvinno- och vänsterrörelsen, som i slutet av 1960-talet befann sig utanför akademins portar, blev jag naturligtvis också kritisk mot den sociologiska traditionen. Vems erfarenheter var det som sattes i fokus? Och gjordes det för att synliggöra makt och förtryck? Men medan feminismen möjliggjorde en vidareutveckling av ämnets grundvalar, begrepp och metoder, så innebar marxismen en rasering av traditionen som sådan. Den historiska materialismen, som en teori om samhällets drivkrafter och utveckling och den dialektiska materialismen som en teori om kunskapsproduktion ersatte mångfalden av sociologiska angreppssätt. Kombinationen marxism-feminism hade samma funktion. Så när vänsterrörelsen väl tog sig in i akademin, i början på 1970-talet, blev det kamp och revolution.

När ”revolutionen på sociologen” i Lund ägde rum, 1970, höll jag på med min 4-betygsuppsats på ett traditionellt sociologiskt tema – ”kriminaliseringsprocesser i fängelser”– med ett traditionellt angreppssätt och med en traditionell handledare. Allt var med andra ord fel: traditionell sociologi var borgerlig sociologi. Och trots att jag själv var ambivalent och kunde vara enig i mycket av den substantiella kritiken som kunde riktas mot projektet, upplevde jag det sätt som kritik framfördes på som både obehagligt och förtryckande. Denna upplevelse av obehag och förtryck följde mig i flera av de andra sammanhang där jag både lärde och utövade marxism och feminism. Men intellektuellt var marxism och feminism till en början en uppenbarelse. Det var fantastiskt att få sätta allt i ett sammanhang, där helheten gav mening till delarna och tvärtom. Det blev inte bara begripligt, det blev också förändringsbart. Att förstå marxismen var ett stort projekt i sig, där varje steg till insikt dock gav aha-belöningar på vägen. Skolningen var minutiös. I studiecirklar knutna till de olika vänsterpartierna men också till tidskrifterna, lästes och uttolkades ”kapitalet” av olika skolbildningar – statsmonopolistisk kapitalism, kapitallogik, marxistisk strukturalism (Althusser) m.m.

Själv formades jag till Althusserian, framförallt via mitt engagemang i Zenit-redaktionen. Där lärde jag mig verkligen närläsning, att tolka texter och att argumentera. Det var en betydligt hårdare och strängare skola än universitetet och i efterhand har jag nog tänkt att det var i dessa miljöer och i dessa år med febril intellektuell verksamhet som jag skolades intellektuellt. Men även om jag kunde bli som berusad av mina nya insikter, var det alltså inga mysiga kunskapsmiljöer. Tvärtom. Här handlade det om att kunna svaren, vara bäst och mest välartikulerad och gärna kunna sätta andra på plats. Eftersom min trygghet i akademin byggde på att förstå något, var jag tvungen att träna på att omvandla förståelse till kunnande och kunskap. Det var ju bara så jag kunde delta i samtalet. Detta var naturligtvis oerhört nyttigt samtidigt som det tidigt gav mig insikten att det också handlade om olika angreppssätt och förhållningssätt till kunskapsproduktion i allmänhet och till sociologin i synnerhet.

Från disciplin till tvärvetenskap

Marxism och feminism implicerade ett tvärvetenskapligt förhållningssätt. Disciplinindelningarna var historiska konstruktioner och åtskilde det som hörde ihop, något som försvårade både förståelser av helhet och orsakssammanhang. Marxism och feminism däremot, var angreppsätt som gick på tvärs mot disciplinerna, ett gemensamt kunskapsskelett som vi nu skulle klä med passande substans. Och vi läste ”allt”. I början av 1970-talet var det också möjligt, det fanns helt enkelt inte så mycket skrivet utifrån ett marxistiskt eller feministiskt perspektiv. Men redan ett decennium senare, var det omöjligt att hänga med. Och ändå tror jag att min generation intellektuella har förkroppsligat denna ambition och förväntan; att hålla sig brett orienterad och kunna använda sig av kunskaper från olika discipliner. Detta har säkert också inverkat på vårt sätt att göra sociologi, men kanske inte så mycket som vi nog trodde på 1970-talet.

Min doktorsavhandling i rättssociologi, från 1978, är tidstypisk och en illustration av den typen doxiskt kunnande som var dåtidens akademiska inträdesbiljett för vänsterintellektuella. Att jag började på forskarutbildningen i rättsociologi 1972 berodde på att jag blev erbjuden ett doktorandstipendium och tilläts forska på det som engagerade mig: kvinnoförtryck. Boken *Sexualpolitiken* av Kate Millet (1971), hade i ett slag gjort mig till feminist och var det så man kunde forska och skriva avhandling, så ville jag också!

Jag insåg naturligtvis att en avhandling i rättsociologi, måste vara annorlunda än en avhandling i litteraturvetenskap. Men precis som Millet, som avslöjade manliga författares sexistiska blick, så skulle jag väl kunna avslöja rättens sexistiska blick? Jag hade ingen litteratur som kunde hjälpa mig på vägen, bara gamla böcker med gamla perspektiv. Det fanns dock en del skrivet om marxistisk rättsteori, så att använda och utveckla den till att inkludera feministiska perspektiv blev en infallsvinkel jag tog fasta på. Och så fick jag helt enkelt gå igenom och diskutera utvecklingen mot formell likhet mellan könen och diskutera dess förhållande till reell likhet i ett klassperspektiv. Här fick jag nytta av mitt tvärvetenskapliga förhållningssätt eftersom diskussionen av reell likhet förutsatte kännedom om historiska, kulturella och ekonomiska förhållanden.

Det blev ett omfattande arbete och som det första i sitt slag (avhandling Widerberg 1978, bok Widerberg 1980) fyllde det en informations- och upplysningsfunktion. Men konklusionerna var naturligtvis förutsägbara, de följde ju bara teorins postulat. Det var alltså inget fel på det empiriska materialet i sig, det var både nyttigt och rikt. Och teorin var också väl utvecklad och beskriven. Det var bara det att teori och empiri inte utmanade varandra. Jag kände att något var fel, under hela avhandlingsprocessen. Upplevelsen av att gå från förståelse till kunskap, som studierna i sociologi gett mig glimtar av, inträffade nästan aldrig under avhandlingsåren. Tvärtom, så tog den formalism som jag upplevde präglade min design död på all lust och kreativitet. Jag fick tvinga mig att skriva, i ett språk som inte var mitt och i en form som var mig främmande. Det handlade om att bemästra, materialet och teorin, och bli färdig.

Den efterlängtade chocken – mötet med norsk sociologi och kvinnoforskning

I mitten på 1970-talet, mitt i avhandlingsprocessen, fick jag höra talas om Tove Stang Dahl och Kvinneretten i Oslo och tog kontakt med dem för att där få presentera och diskutera mitt avhandlingsarbete. Efter att ha suttit helt ensam med mitt avhandlingsprojekt, var detta mitt första möte med en forskningsmiljö på temat. Och de hade inte bara ett helt annat närmande till fältet – de tänkte och utmanade varandra tillsammans. Jag hade haft en föreställning om att man kunde tänka ut allt själv, bara man jobbade tillräckligt mycket. Nu upplevde jag hur deras kommentarer och frågor trig-

gade mig att tänka i andra och nya banor. Att angreppssättet inte var doxiskt var emellertid en förutsättning för att kollektivet skulle fungera på detta sätt. Här var det ingen teori som hade svaren på förhand och som bara skulle beläggas empiriskt.

Mötet med Kvinneretten, gav mersmak och resten av 1970-talet vallfärdade jag till alla kvinnoforskningssamlingar – och de var många då – och rättssociologiska konferenser i Norge. Via dessa fora fick jag en inblick i det som präglat norsk kvinnoforskning, sociologi och rättssociologi och som gett dem dess specifika kännetecken. Och det visade sig ha ett namn: problemorienterad empirism. I *Kunskapens hus* (Slagstad 2000) tecknar Rune Slagstad en bild av det norska kunskapsrummet och försöker förklara både dess grundläggande principer och funktioner. Den täta kopplingen mellan politik och vetenskap alltsedan 1800-talet – ofta i en och samma person – och kopplingen mellan utbildning för borgerskapet och utbildning för folket, är enligt Slagstad, hörnstenarna i det norska kunskapshuset. Eilert Sundt, den norska sociologins fader, argumenterade sålunda för ett underifrånperspektiv – och mot ett ovanifrånperspektiv där experter och traditionell vetenskap är utgångspunkten – genom att betona folks erfarenheter som bas och utgångspunkt för både kunskapsproduktion och politisk verksamhet. Detta var den historiska bakgrunden då samhällvetenskaperna äntrade scenen på 1950-talet. Enligt Slagstad kom samhällsvetenskapen att delas upp i två läger: styringsvetenskaper (ekonomi och pedagogik) och oppositionsvetenskaper (sociologi och filosofi). Institutt for samfunnsforskning blev sociologins institutionella centrum och här utvecklades underifrånperspektivet vidare. ”Problemorienterad empirism” blev ett slags forskningsprogram (Aubert, nyutgivning 2012) för 1950-och 1960-talens få men tongivande sociologer. Det som var utmärkande var ett samhällsengagemang och en moralisk förpliktelse gentemot de utforskade. I fokus stod empiriska studier av välfärdstatens olika delsystem, befolkningsgrupper och institutioner; fängelser (Johan Galtung med *Fengselsamfunnet* 1959, Nils Christie med *Unge norske lovovertredere* 1960 och Thomas Mathiesen med *The Defenses of the Weak* 1965), psykiatriska sjukhus (Yngvar Löchen med *Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus* 1965), utkantsområden/distrikten (Ottar Brox med *Hva skjer i Nord-Norge* 1966), etniska minoriteter som samer och zigenare (Per Otnes med *Den samiske nasjon* 1970, Odd Ramsöy m.fl. *På livet* 1971), företaget (Sverre Lysgaard med *Arbeiderkollektivet*) och kärnfamiljen (Erik Grönseth med *Familie, seksualitet og samfunn* 1966). Inifrån- och un-

derifrånperspektivet syftade till att ge en annan bild av välfärdsstatens ordningar; hur det hela framstod för dem det gällde. Träffsäkra, gripande och välskrivna böcker och artiklar färgade det offentliga samtalet och lockade kommande generationer till sociologi, kriminologi och rättsociologi. Denna ”guldålder” inom norsk sociologi (Mjöset 1991) tog senare ofta också formen av aktionsforskning i en eller annan form, t.ex. i form av juridisk rådgivning från en ambulerande buss, ”Juss-buss”. Att ”denne opposisjonelle samfunnsforskningen fikk sin kulminasjon i den nye kvinneforskningen, hvor det norske miljø hørte til den internasjonale avantgarde ”– här citerar jag Slagstad (2000, s. 63) – är kanske mindre känt. Låt mig ge ett exempel: synliggörandet av det obetalda kvinnoarbetet och dess konceptualisering i termer av omsorgsarbete och omsorgsrationalitet. Med Kari Wærness (se t.ex. nyutgivning av Wærness 2012) i spetsen blev Norge det ledande landet på detta forskningsområde. Det var, vill jag hävda, appliceringen av ”problemorienterad empirism” på en norsk verklighet, där kvinnor i större utsträckning än i de övriga skandinaviska länderna utförde oavlönat omsorgsarbete, som fick kvinnoforskarna att utforska, se och begreppsliggöra dessa aspekter av kvinnors situation. Aspekter som i de övriga skandinaviska länderna osynliggjordes på grund av struktur, ideologi och teoretiska perspektiv. Den politiska och sociala betydelsen av denna forskning kan inte nog understrykas. I dag är dessa begrepp och förståelser allmängods, inte minst för att de materialiserats i en mängd ordningar och lagar (pensioner, försäkringar etc).

Jag vill här hävda att det var denna underifrån- och inifrånorientering som gav norsk sociologi dess särprägel. Genom att inte vara så starkt knuten till teori och därmed till specifika teoretiska strömningar, undkom man de dogmatiska övningar man ägande sig åt i de övriga skandinaviska länderna på 1970- och 1980-talen, där inte bara frågan men också svaret ”situerades” i teorin. ”Problemorienterad empirism”, vägleds alltså inte av teori och begrepp, men poängen med den empiriska utforskningen är att upptäcka förhållanden som ger upphov till nya förståelser och begrepp. Att syftet är att producera ”middle-range theory”, gör att det utvecklas begrepp som kontinuerligt utmanas av andra begrepp och förståelser. Samtidigt, och det bör understrykas, så avsäger man sig möjligheten till ”grand theory”. Och som gammal marxist och feminist, så finns längtan alltid där, efter att ”förstå det hela”. Går det då att förena, att *upptäcka* inifrån och underifrån och att kunna *se och förklara* det hela utifrån och ovanifrån? Och varför ska det

överhuvudtaget vara en ambition? Jag tror faktiskt att det går och jag vet varför jag menar att det är nödvändigt, men vägen dit måste först tecknas.

Över gränsen – för kunskapens skull

Upplevelsen av att det var i Norge som jag som sociolog och kvinnoforskare hörde hemma fick mig att ta steget fullt ut och söka en tjänst vid rättsociologiska institutionen på universitetet i Oslo. Då jag julen 1982 fick besked om att jag fått tjänsten var jag i 8:e månaden med mitt andra barn. Mitt svar blev ett betingat ja; om jag födde ett välskapt barn kunde vi flytta och jag börja arbeta höstterminen 1983. Ultraljudsundersökningarna under de sista månaderna av graviditeten tydde på att barnet skulle väga knappt 2 kilo vid födseln. Jag var följaktligen mycket orolig för det väntade barnet och kände att jag inte skulle våga flytta till ett nytt land med ett barn som det var problem med. Där gick det en annan typ av gräns, för vad jag skulle orka och klara av hur frestande de intellektuella lockelserna än syntes vara. Så när jag 7.1.1983 födde min son Johan, på 3.2 välskapta kilo, var alla hinder undanröjda för ett nytt liv som rättsociolog och kvinnoforskare, på andra sidan gränsen. Trodde jag…

Lika stor som den intellektuella chocken en gång varit blev mötet med den norska vardagen. I Sverige hade jag haft dagisplats för en billig penning för Ylva sen hon var ett år. Vi hade bott i en billig insatslägenhet och hade haft allt på cykelavstånd. Lundalivet var lätt, enkelt och billigt. I Oslo var allt raka motsatsen.

Det fanns vid den tiden inga kommunala dagisplatser och lyckades man få plats på ett privat dagis, så kostade det inte bara en förmögenhet (en halv månadslön eller mer), det låg i allmänhet långt från både bostad och jobb. Ingen varm mat serverades på dagis, i skola eller på jobb – alla måste ha med sig ”matpakke” – och affärena stängde kl. 17. I alla sammanhang, dagis, skola, jobb, bostadsrättsförening, idrottsförening, musikskola m.m., måste man ställa upp på ”dugnad” (utsett till Norges nationalord) ett par gånger/år för att städa, reparera, måla, kratta, hålla i loppmarknader m.m. Privata och kollektiva lösningar ersatte med andra ord de välfärdsordningar jag i Sverige lärt mig ta för givet och som därför osynliggjorts. Här gjorde avsaknaden dem både synliga och ytterst kännbara.

Det är svårt att säga vad som var värst under denna period. Kanske var det just kombinationen av ett otroligt slitsamt vardagsliv, där inget var till-

rättalagt för att bägge parter jobbar heltid, med nya jobb där det förväntades att man skulle ge järnet. För mig var det anmärkningsvärt att det var i vardagen jag lärde mig om norskt vardagsliv, inte via forskningen. Varken norsk sociologi eller kvinnoforskning hade förberett mig på en dylik vardag. I efterhand kan jag se att bristen på komparativa perspektiv i kombination med ett underifrån- och inifrånperspektiv, gjorde att delar av norsk vardags strukturella drag osynliggjordes. Visserligen gav norsk forskning mättade kvalitativa beskrivningar, ja nästan exotiska studier av olika livsomständigheter och vardagsliv, men det vi i dag vill benämna som metodologisk nationalism – att nationella kategorier och förståelser utgör utgångspunkten – gjorde att de just förblev exotiska och nationella utan att detta problematiserades. Vardagen gav mig med andra ord en kritisk blick på den sociologi och kvinnoforskning som jag tidigare höjt till skyarna. Jag började efterlysa svenska angreppssätt; strukturella och komparativa analyser, och tyckte att det hela blev ”väl norskt”. Och jag började leta efter ett sätt att som sociolog arbeta för att få ihop dessa båda ambitioner – det vardagsnära med det strukturella.

I slutet av 1980-talet fann jag svaret – minnesarbetsmetoden och institutionell etnografi – som för mig har blivit lösningen också på de utmaningar sociologin i dag står inför. Svårigheten att få genomslag för dessa perspektiv då, i Norge på 1980- och 1990-talen, kan synas överraskande mot bakgrund av traditionen med ”problemorienterad empirism”. Men jag vill hävda att det var just där skon klämde, då. I dag är det andra orsaker till varför dessa perspektiv inte når fram och tränger in i kärnan av norsk och svensk sociologi. Låt oss se lite på vad det är man inte vill eller velat ta till sig och varför.

Minnesarbete och institutionell etnografi – att upptäcka makt, styrning och motstånd i vardagen

Att problematisera det vi tar för givet är särskilt angeläget när det gäller att förstå kön och könsrelationer. Det är för att vi ser vårt samhälles kön som det självklara, naturliga sättet att vara kvinna och man på, som gör att det reproduceras. Detta var bakgrunden för att Frigga Haug, tysk sociolog, på 1980-talet tillsammans med sina kvinnliga kolleger utvecklade *minnesarbetsmetoden*. Metoden går ut på att man på ett givet tema, t.ex. sexualisering av kvinnokroppen som var det tema Haug och hennes kolleger arbetade med i flera år och som resulterade i boken *Female Sexualization* (Haug

1987), bestämmer mer konkreta delteman som man kan skriva minneshistorier om. Hår, bröst, mage, rumpa, lår, fötter m.m. är kroppsdelar som vi alla har många och olika upplevelser av och som vi kan skriva minneshistorier om. Avsikten med att få fram minnen och skriva minneshistorier är att se när, hur och i vilka relationer och sammanhang hår, bröst etc. blir ett tema för oss och synliggör normer, vanor och mönster. Minnena ska alltså användas för att göra sociologi, inte psykologi – det vi kan lära om det sociala via individen och inte när individen själv står i fokus. Därför utvecklade Haug m.fl. en metod både för hur vi kan arbeta fram ett dylikt minnesmaterial som lämpar sig för sociologisk analys, men också för hur själva analysen kan göras. Och därav namnet minnesarbetsmetoden. Körreglerna är flera men av en sådan karaktär att de måste modifieras alltefter tema och forskargruppens storlek och varaktighet. Det kollektiva momentet är viktigt av flera skäl; det bidrar till bredd i material och analys, det förhindrar individfokus och det positionerar oss alla till att vara både forskare och utforskad. När det gäller huvudreglerna för hur ett minne ska skrivas, är de viktigaste att man ska försöka att skriva det så detaljerat och konkret som möjligt, dvs. deskriptivt och med den röst man hade då händelsen inträffade. Man ska undvika kategorier, begrepp och värderingar eftersom de stänger i stället för öppnar för analys. Skäms man, är arg eller ledsen i den situation som beskrivs, måste man redogöra för hur det uttrycks eller görs, var känslan sitter, omgivningens reaktioner före, under och efter m.m. För hur uttrycker vi egentligen ilska och skam? Och handlar det om klass och kön? Genom att i analysen byta ut den berättande personens kön/klass/etnicitet, kan vi av de märkligheter som då uppstår, få syn på våra föreställningar om just dessa relationer. Detta är en metodregel som är mycket effektiv för att problematisera det vi tar för givet. Men för att den kollektiva analysen ska fungera konstruktivt, förutsätts att historierna skrivs och analyseras anonymt. Ingen får äga tolkningsföreträde till en historia. Poängen är att visa på möjliga tolkningar, dvs. vad vi i en historia kan utläsa om det sociala. Man kan skriva om en historia flera gånger, för att få fram vissa aspekter eller skriva nya historier och analysera dem alla tills man tycker sig ha kommit sociala mönster på spåren. Boken *Female sexualization* är en god illustration både på hur minnesarbete kan bedrivas och på vad slags kunskap det kan ge upphov till.

Själv har jag använt och utvecklat metoden så att den också kan användas individuellt och i undervisnings- och forskningssammanhang där man inte har möjlighet att arbeta i grupp över en längre tid. Jag talar också hellre om

”erfarenhetshistorier” än minneshistorier, för att minne får många att tro att det måste handla om något som hänt för länge sedan eller något väldigt specifikt. För mig är poängen den motsatta, att det är det vanliga och det som händer oss här och nu, vi som sociologer måste problematisera. Mot den bakgrunden väljer jag ”osexiga” teman, t.ex. ”när jag sist handlade/städade/reste till jobbet/klädde på mig på morgonen”, när jag har kurser i minnesarbetsmetoden. När man ser hur mycket man kan lära om det sociala genom dylika teman, är det lätt att se varför man bör använda metoden som förarbete i ett projekt, som del av ett projekt eller som ett projekt i sig självt. För egen del blev våra förprojekt på temat sexuella trakasserier helt avgörande, både för design och analys av själva forskningsprojektet på temat (se Widerberg 2005 och Brantsäter & Widerberg 1992). Och det projektet ledde i sin tur till att jag gjorde minnesarbete på temat kunskap och sexualitet, som i sin tur resulterade i boken *Kunskapens kön* (Widerberg 1994), där jag anser mig förstå det feministiska kunskapsprojektet mot bakgrund av den typ av erfarenheter jag här skrivit om beträffande kunskap och sexualitet.

I snart 25 år har jag arbetat med denna metodik på ett flertal teman och försökt sammanfatta dess fruktbarhet som just sociologisk metod för att problematisera det vardagsnära (Widerberg 2008). Samtidigt har jag hela tiden också sett att den har sina begränsningar när det gäller kopplingen till strukturella förhållanden. Steget från att se ett socialt mönster till att få grepp om strukturella relationers roll, lämnas därhän i metoden. Det är då lätt att man tar till befintliga begrepp, och då är man där igen, menar jag, i användandet av befintlig teori som ”lock på” ny empiri. Vill man få till kopplingar micro – macro, där det är en tät förbindelse mellan empiri och teori, fodras ett annat angreppssätt. Minnesarbetsmetoden räcker helt enkelt inte till, även om den kommer ett gott stycke på väg. Institutionell etnografi kan då vara svaret.

I likhet med minnesarbetsmetoden syftar *institutionell etnografi* till att problematisera det vi tar för givet (se Smith 2005 och för en kort introduktion se Widerberg 2008). Det är också en sociologisk metod, ”a method of inquiry” – en utforskningsmetod – som vill få oss att sätta teorier, begrepp och kategorier åt sidan. Det är inte där vi ska starta utforskningen, för då reproducerar vi bara befintliga doxiska förståelser. Och precis som i minnesarbetsmetoden ska vi starta med subjekten och deras erfarenheter. Men till skillnad från minnesarbetsmetoden som fokuserar på händelser (för minnen), fokuserar institutionell etnografi på verksamheter, på vardagspraxis i jobb och hem. Subjekten

är experter på sin egen vardag, de har praxiskunskap som vi sociologer kan kartlägga för att visa hur vardagens göromål ter sig från just den positionen. Men för att synliggöra hur denna vardagspraxis formas också av utom-lokala relationer, av regler och ordningar nedfällda i texter och materiella strukturer, krävs ytterligare kartläggningsarbete. Kanske har subjektet sett några av dessa trådar, men hela väven är oftast osynlig för oss alla i vår vardag. Och det är detta som är syftet med institutionell etnografi; att göra en etnografisk kartläggning som visar hur styrningsrelationer fångar något av verksamheten och dess karaktär, ”institutional captures”, men dock inte allt. Det etnografiska momentet syftar till att få fram subjektens praxiskunskap för att med detta som grund få en bild av var och hur styrningen griper in och hur den i sin tur påverkar verksamheten. Att spåra institutionella ordningar i vardagen kan få oss att se hur styrning och makt samverkar men också få oss att se sprickor, motstånd och arbete för förändring. Institutionell etnografi är en metod för att synliggöra hur det ser ut underifrån och inifrån men också hur utifrån och ovanifrån kommer in och blir en del av praxis. Micro- och macronivåer upplöses därmed, de samverkar både i tid och rum. Låt mig illustrera, med en studie jag gjort av min egen arbetssituation.

När jag får frågan om vad jag gör, som professor, så svarar jag med min jobbbeskrivning; jag forskar på halvtid och undervisar och handleder på halvtid. Och så ler jag, eftersom jag vet att detta inte är en riktig bild. Det är en ”institutional capture”, en institutionell förståelse av mitt arbete som har lite med min vardag att göra. Men eftersom jag inte systematiskt bokför eller dokumenterar mina dagliga aktiviteter så vet jag inte heller själv hur det egentligen ligger till. För att se vad jobbeskrivningen och dess vidhäftade texter, som syftar till att styra och kontrollera min forsknings- och undervisningsplikt, ”fångar” och gör med mig och min verksamhet men också vad som härigenom osynliggöres, beslöt jag göra en institutionell etnografisk studie av min vardag. I en månads tid gjorde jag dagliga anteckningar över min verksamhet, och i slutet av terminen när jag skulle fylla i det obligatoriska ”timeregneskapet” rörande min undervisnings- och handledningsplikt, kunde jag se om dess satser var riktiga, vad schemat fångade upp och vad det inte fångade upp. Timeregneskapet är ett långt schema där undervisnings- och handledningsplikten är översatt till timmar (448 timmar/termin) och specificerad på olika delmoment (stora och små föreläsningar, seminarier av olika slag, olika typer av examinationsformer, olika typer av handledning m.m.) som alla ger olika timtilldelning. På mitt institut har vi

använt en dylik registrering i snart 20 år, den har bara blivit mer och mer specificerad. Och alla fyller i den, utan större protester, då det är ett sätt att visa att man gjort jobbet, och kanske mer än det, något som ger ”timmar i banken” som i sin tur kan användas för att reducera undervisningsplikten en kommande termin.

Timeregneskapet är ett styrningsinstrument i typisk New Public Management-anda som kan användas av både ledningen och de anställda. Vad detta instrument fångar upp och hur detta synliggörande i sin tur påverkar själva verksamheten; vad slags undervisning och handledning de anställda vill göra och hur de vill göra den, kan en institutionell etnografisk studie avslöja. Angreppssättet är då inte bara etnografisk utan har ett fokus på de styrningsinstrument som i form av texter verkar i den dagliga verksamheten. På det sättet upplöses micro- och macronivåerna; makt och styrning i vardagen synliggörs samtidigt med motstånd och annan verksamhet som tidigare varit osynliggjord. Resultatet blir kunskap för förändring. Detta gäller också för min egen studie, men utrymmesskäl gör att resultaten inte kan redovisas här (resultaten och om studien i sin helhet går det dock att läsa i Widerberg 2013).

Både minnesarbetsmetoden och institutionell etnografi erbjuder en möjlighet till vidareutveckling av ”problemorienterad empirism”. I det första fallet, metodförslag på hur erfarenheter kan lyftas fram och artikuleras och i det andra fallet, förslag på hur dessa erfarenheter kan kopplas samman med styrningsrelationer för att synliggjöra samhällets funktionssätt, via vardagen. Man kunde med andra ord ha förväntat sig att de skulle tas väl emot i Norge. Men när dessa båda perspektiv nådde Norge, var problemorienterad empirism på väg ut. Dess främsta företrädare tillhörde det gamla gardet, och de yngre generationerna ville finna sin egen väg och röst. Det politiska engagemanget i dess tidigare kollektiva former dog ut, det upplevdes som moraliserande, förutsägbart och ofruktbart. Man ville göra något nytt, något annorlunda och något som gav resultat eller kunde användas. Post-strukturalism och kvantitiav sociologi var från slutet av 1980-talet strömningar i tiden, som kunde möta en dylik önskan om en ny sociologi. På helt olika grunder och med helt olika epistemologiska plattformar, resulterade dessa strömningar i tummen ned för problemorienterad empirism som modell för kvalitativ forskning. Och eftersom både minnesarbetsmetoden och institutionell etnografi slarvigt lästes som mer av detsamma, dvs. som forskning underifrån och inifrån eller ”ståndpunkts-forskning”, så togs de inte på all-

var. Man – också kvinnoforskarna – hade nu sitt intresse riktat mot de nya strömningarna, som upplevdes som mer utmanande och omvälvande för de egna ämnestraditionerna. Och det var de ju också, åtminstone till en början innan också de blev till doxa.

Från tvärvetenskap till disciplin

1988–1991 hade jag tjänstledigt från min tjänst i rättsociologi för att vara ”Senter for kvinneforsknings” första ledare. Det var Norges första tvärvetenskapliga kvinnoforskningscentrum och förväntningarna och ambitionerna var stora. Också mina! Jag såg detta som en chans att äntligen få frossa i tvärvetenskapliga angreppssätt och via centrets program få lära mig en massa nytt. Och det blev också de mest lärorika tre åren av mitt liv. Mycket av den post-strukturalistiska kritiken, inte minst av samhällsvetenskapliga angreppssätt, var nyttig och det var hög tid för ett fokus på diskurser när det gäller empiri. Det konstruktivistiska budskapet när det gäller meningsproduktion i allmänhet och könsförståelser i synnerhet, framstod i flera avseenden som en ”naturlig” förlängning av det feministiska projektet. Dualistiska och dikotoma könsförståelser måste avslöjas och avväpnas som de sociala fiktioner (konstruktioner) de är för att möjliggöra liv som ”an(other) other”. Att angreppssättet var teoretiskt sofistikerat och poetiskt artikulerat, avskräckte naturligtvis inte de yngre generationerna. Tvärtom har nya och svårtillgängliga texter alltid utgjort en extra lockelse för studenter och stipendiater som härigenom ofta kunnat uppleva sig få ett övertag gentemot lärarna. I tillägg härtill och mycket viktigare är dock att den posttrukturalistiska förståelsen av subjektet svarar till hur den yngre generationen individualister kan eller önskar förstå sig själva. De kan – eller önskar – med andra ord läsa in sina erfarenheter och situationer i de poststrukturalistiska texterna. Texterna handlar om dem, deras situation och det samhälle de lever i. Betoningen av mening och text (framför struktur) framstår också som ett viktigt och riktigt fokus, då det är så verkligheten tycks göras i dag då allt är genommedierat överallt.

Mot denna bakgrund framstår ”den goda gamla problemorienterade empirismen” som i högsta grad inaktuell. Erfarenhetsbegreppet är i dag – tack vare poststrukturalismen – ett minfält. Hur vi ska närma oss, undersöka och tolka, erfarenheter när språk och diskurser ställs i fokus, är en utmaning som få sociologer tagit seriöst. I stället hade man klamrat sig fast vid

den verklighet som nu poststrukturalisterna försökte rycka undan grundvalen för. Könsforskarna utgjorde i allmänhet inget undantag här. Att det går att möta denna utmaning på ett för just sociologer fruktbart sätt visade dock Dorothy E. Smith på i sin artikel med den talande titeln *Telling the truth after postmodernism* (Smith 1996). Här förankras diskurserna i samhandlingsrelationer, vilket synliggör hur diskurserna relationellt och strukturellt genereras. Hon bygger sina resonnemang på Meads teorier om jaget som relationellt och kontextuellt samt Bakhtins sociala språkteori. Därmed undgår hon den fälla hon kritiserar konstruktionister för att gå i, då de med sitt fokus på diskursen har som underliggande premiss ett autonomt och ”ensamt” subjekt utan fundament i en materiell och social gemenskap. Med Smiths angreppssätt blir språket ett kommunikationsmedel snarare än ett kommunikationsteoretiskt objekt som kan studeras isolerat eller postuleras vara alla tings ursprung. Diskursivt förmedlade erfarenheter måste sålunda förstås relationellt i de sociala praktiker ur vilka de genereras.

Efter tre år på centret upplevde jag att tiden var mogen att återvända till disciplinen, men med de lärdomar jag dragit från tvärvetenskapliga angrepps- och arbetssätt. Medan tvärvetenskap i mitten av 1970-talet hade framstått som en betingelse för att få redskap till att förstå kvinnoförtryck, framstod det 20 år senare, i mitten av 1990-talet som ett hinder för att få fram de olika röster som discipliner ger upphov till och som är nyttiga just för att inte alla ska tala med samma röst. Att odla vad det innebär att tala som sociolog, vad det är för slags kunskap som just vi kan tillföra, skärper det intellektuella samtalet och klargör var våra, sociologins, gränser går för våra kunskapskrav.

”Mainstreaming” av norsk sociologi

När Vilhelm Aubert, nestorn i norsk sociologi och rättssociologi, gick bort, sökte jag på uppfordran professorstjänsten. Jag kände inte folk på institutet, upplevde mig väl egentligen inte som en riktig sociolog, snarare som en kvinnoforskare och rättssociolog, men tänkte att en så bred disciplin och ett så stort institut skulle ge mig möjligheter att lära och utvecklas i de banor som institutionell etnografi förespråkade. Jag tillträdde 1992 och har sen dess varit där och på nära håll kunnat följa den omvandling av norsk sociologi som skett under de senaste två decennierna.

Utvecklingen för erfarenhetsnära, kvalitativ forskning med generalise-

rande kunskapsanspråk, är inte särskilt hoppfull, varken i Sverige eller i Norge. Sen slutet av 1990-talet har mainstreamingen av norsk sociologi, enligt min mening, varit i ögonfallande. Stora, kvantitativa helst komparativa empiriska projekt, är det som förordas på alla nivåer och i alla instanser; på universitet och högskolor, på forskningsinstituten, i departementen och i forskningsråden. Det är där pengarna är och tekniken har möjliggjort att drömmen om stora material nu kan uppfyllas. Detta är en utveckling som går hand i hand med en omorganisering av universitet och högskolor i New Public Management-anda (NPM), där anställda nu – precis som på forskningsinstitutionerna – måste ”dra in pengar” via forskningsanslag och publikationer och där arbetstid och publikationer kontinuerligt mäts, bokförs, värderas och rapporteras. Och när det bara finns ett forskningsråd, som dessutom domineras av programforskning – och därmed är politikerstyrt – är det klart att de historiskt täta kopplingarna mellan politik och vetenskap kan bli problematiska när den ”styrningskåthet” som karakteriserar välfärdsstaten får överhanden. Den main-streaming av högre utbildning och forskning som i europiseringens förtecken härjar i alla våra länder som en slags akademisk kapitalism (Kjeldstadli 2010), kan bli ödesdiger för sociologi som kritisk disciplin. Och här ser det ut som Norge, just på grund av sin storlek och sin historia, är i en särskilt sårbar situation.

Vetenskap och politik – täta kopplingar på gott och ont i välfärdsstaten

Att Norge – jämfört med Sverige – är ett litet land med en liten och ”ung” byråkrati, har inneburit att man i utformningen av välfärdsstaten fått köpa in kunskap och expertis utifrån, från universitet och forskningsinstitutioner. I stället för att göra utredningar inom departement och myndigheter så som i Sverige har man alltså köpt dessa tjänster av oberoende forskare, en modell som fortsatt tas i bruk. Detta innebär att det är en stor marknad för samhällsvetare – därför finns det i Norge också så många fristående forskningsinstitutioner – och att deras kunskaper är eftersökta, också av media. Samtidig utgör just deras autonoma position en garanti för en kritisk potential. Forskarna förväntas vara både kritiska och användbara. Det är dock en strukturell och individuell balansgång som kan tippa över åt bägge hållen och måste sålunda hela tiden problematiseras och diskuteras. Det är en förutsättning att autonomin upprätthålls för att inte den täta kopplingen mellan politik och vetenskap

ska resultera i styrningsvetenskap. Kanske är det just för att man som samhällsvetenskaplig forskare i Norge blir hörd som gör att man inte uttrycker sig lika radikalt som t.ex. fler tycks göra i USA, där de knappast blir hörda eller räknas med utanför sin egen krets. Denna situation tror jag är viktig att förstå för att bli medveten om vilka röster vi utvecklar som forskare (vem vi talar till och vem som lyssnar på oss). Att positionera sig i förhållande till det politiska fältet är med andra ord inte bara en teoretisk fråga utan även en empirisk sådan. Olika historiska och samhälleliga kontexter öppnar för olika möjligheter för forskare att både bli hörda och kunna ”störa”.

New Public Management skapar en mainstream-effekt rörande tema, material och metoder som i välfärdsstatens goda namn är svår att ifrågasätta och inskränker våra möjligheter att utveckla en kritisk röst. Genom programstyrning av forskningen har den vetenskapliga autonomin urholkats och den täta kopplingen mellan politik och vetenskap har blivit ett problem. Det är naturligtvis positivt att vår kunskap efterlyses och att vi blir hörda – problemet är att det bara är en viss typ av kunskap som önskas och som lyfts fram. Detta snappar studenter snabbt upp och jag har sett en utveckling från kvalitativ till kvantitativ forskning, och från kritisk sociologi till uppdragssociologi, i studenternas och stipendiaternas temaval och angreppssätt. Det är där, argumenteras det, pengarna och de framtida jobben ligger. Men även om denna utveckling kanske går extra snabbt och är extra märkbar i en liten välfärdsstat som Norge, är det iögonfallande att mainstream-effekten också är så framträdande när betingelserna tycks annorlunda, som i Sverige. Låt mig ge ett exempel.

Sverige har som bekant flera forskningsråd, varav ett av dem, Riksbankens Jubileumsfond (RBJ), inte använder sig av annat än kvalitetskriterier när det gäller värdering av forskningsansökningar. Det finns med andra ord inga politiska, tematiska eller metodiska signaler eller riktlinjer för tilldelning av forskningsmedel – kvalitet är det enda som gäller. I två år (2011–2012) satt jag med i en beredningsgrupp i RBJ för att välja ut de projekt som skulle ges en chans att gå vidare med en fullständing projektansökan för värdering av externa sakkunniga. Två år i rad läste jag över 250 ansökningar, varav endast ett tiotal, enligt min mening, var av grundforskningkaraktär medan resten var av utredningskaraktär. Här hade man alltså en chans att söka pengar på vad som helst, och ändå såg ansökningarna ut precis som de som sändes in till de programstyrda forskningsråden i Norge. Man slåss, här som där, om att vara till nytta; för vården, skolan och kommunen. Och

projekten var stora samarbetsprojekt mellan olika lärosäten i och utanför landets gränser.

Mainstreaming tycks ha blivit en ”osmosis”, som sipprar in och genomsyrar även där direkt styrning är frånvarande. Och det är när mainstreaming blir förstått som kvalitet, att det är så det ska göras, oavsett om det efterfrågas eller ej, som den sociologiska traditionen som kritisk disciplin är i farozonen. Men kanske är det också så att vår disciplin i dag behöver ett annat fundament än traditionens, för att vår disciplin ska ha något att tillföra till de utmaningar som globala ekologiska och ekonomiska förhållanden ställer oss inför.

Vi i västvärlden i dag lever våra liv i ett samhälle där den dualistiska föreställningen ”mind-body” har gjorts mer eller mindre till en realitet. Och det har också varit syftet med det moderna projektet; att frigöra oss från natur och kropp så att vi inte är underlagda dess premisser. Industrialism och teknologi utgjorde ett löfte om kontroll och exploatering av naturen och dess resurser. Medicin och vetenskap kunde bidra med det motsvarande när det gällde kroppen. Fysiska hinder för personlig och samhällelig utveckling skulle bort. Intellektet (mind) skulle frikopplas från kroppens och naturens ok. Som disciplin har sociologi utvecklats parallellt med och som ett svar på denna utveckling. Det är individen – utan kropp och natur – som är aktören i mainstream-sociologisk teori om samhällets struktur och funktionssätt. Kropp och natur blir då på sin höjd förstått som ett tema/objekt för aktören och samhället, som något utanförliggande (som stör). Teorin om ”rational choice” är en god illustration och man skulle faktiskt kunna hävda att den har blivit mer och mer giltig, som representant för en önskad utveckling. Hur kan vi då utveckla en sociologisk teori för en annan typ av samhälle, en sociologisk teori som placerar kropp och natur i själva kärnan av vårt tänkande?

Så länge vi sociologer inte problematiserar mind-body/nature-dualismen utan tar den för given i vår forskning, så bidrar vi till att reproducera en förståelse av verkligheten som gör att vi tror att vi kan fortsätta att negligera kropp och natur. Det behövs en annan förståelse och andra redskap för att vi ska se att vi är kroppar i en natur, där samhandling och förändring är nyckelbegrepp. För att upptäcka detta i vardagen och visa hur nivåer där hänger samman, det lokala i det globala, och vice versa, behöver vi metodologiska angreppssätt som minnesarbete och institutionell etnografi. De är naturligtvis inte det enda svaret, men det är det jag kan ge här och nu.

Gränser, gränsliv och gränsöverskridande

Mina erfarenheter, personliga såväl som akademiska, säger mig att vi behöver gränser för att problematisera det vi tar för givet, så att vi kan överskrida dem och lära oss att leva och känna oss hemma i ett gränsliv. Som kvinna i akademin har jag aldrig kunnat ta varken kvinno- eller akademikerrollen för given. Jag har känt mig tvungen att överskrida dessa gränser utan att jag önskat att överge rollerna. Detsamma gäller för den sociologiska disciplinen. Det är när jag utprövat tvärvetenskapliga angreppssätt och deltagit i tvärvetenskapliga miljöer, som jag på allvar sett poängen med sociologin, och dess gränser. I dag framstår dessa gränser som viktiga att bevaka gentemot välfärdsstatens styrningsiver som tenderar att förvandla oss alla till dess lydiga hantlangare. Det är inte dessa gränser vi i dag behöver överskrida men i stället de som utgör fundamentet i vår disciplin; dualismen mind-body/nature. Det är ett gränsöverskridande innanför sociologin som skulle göra oss redo för den fight som dagens globala ekonomiska klimatsituation ställer oss inför.

Referenser

Aubert, Vilhelm (2012, nyutgåva) En problemorientert empirisme, i Hans Erik Næss & Willy Pedersen (red.), *Merkesteiner i norsk sosisiologi.* Oslo: Universitetsforlaget.

Brantsæter, Marianne & Widerberg, Karin (1992) *Seks i arbeid(et).* Oslo: Tiden Nork forlag.

Haug, Frigga (1985) *Female Sexualization*. London: Verso.

Kjeldstadli, Knut (2010) *Akademisk Kapitalisme*. Oslo: Res Publica.

Millet, Kate (1971) *Sexualpolitiken.* Stockholm: Rabén & Sjögren.

Mjöset, Lars (1991) *Kontroverser i norsk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Slagstad, Rune (2000) *Kunnskapens hus*. Oslo: Pax forlag.

Smith, Dorothy E. (1996) Telling the Truth after Postmodernism, *Symbolic Interactionism* Vol. 19, no 3.

Smith, Dorothy E. 2005 *Institutional Ethnography: a Sociology for People*. Oxford: Alta Mira Press.

Widerberg, Karin (2014) Timeregnskapets Akademia – En institusjonell etnografisk studie av et styringsinstrument, i Finstad, Liv & Heidi Mork Lomell (red.), *Motmæle. En antologi til Kjersti Ericsson, Cecilie Høigård og Guri Larsen*. Oslo: Novus forlag.

Widerberg, Karin (2008) For the Sake of Knowledge: Exploring Memory work in Research and Teaching, i Adrienne Hyle, Margaret S. Ewing, Diane Montgomery & Judith S. Kaufman (red.), *Dissecting The Mundane. International Perspectives On Memory-Work.* University Press of America.

Widerberg, Karin (2008) Dorothy E. Smith, i Rob Stones (red.) *Key Sociologial Thinkers*. New York: Palgrave Macmillan.

Widerberg, Karin (2005) Alternativa metoder – alternativa förståelser: att utforska det social och multipla ”jaget” genom minnesarbete, i Åsa Lundqvist m.fl. (red.) *Att utmana vetandets gränser*. Malmö: Liber.

Widerberg, Karin (1995) *Kunskapens kön*. Stockholm: Norsteds förlag.

Widerberg, Karin (1980) *Kvinnor, klasser, lagar 1750–1980*. Stockholm: Liber.

Widerberg, Karin (1978) *Kvinnans rättsliga och sociala ställning i Sverige 1950–1976,* doktorsavhandling, Lunds universitet.

Wærness, Kari (2012 nyutgåva) Omsorg og omsorgsarbeid, i Hans Erik Næss & Willy Pedersen (red.) *Merkesteiner i norsk sosisiologi.* Oslo: Universitetsforlaget.